

Hejl, František

Národnostní otázka v programu KSČ a KSS za druhé světové války

In: *Padesát vítězných let : sborník prací z vědecké konference filosofické fakulty University J. E. Purkyně k 50. výročí vzniku Komunistické strany Československa*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 65-82

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126212>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V PROGRAMU KSČ A KSS ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

FRANTIŠEK HEJL

Londýnský mezinárodní kongres socialistických dělníků a odborů přijal v roce 1896 usnesení, jež bylo teoretickým zobecněním emancipačního úsilí o úplné osvobození dělnické třídy a o odstranění všech forem a odstínů útlaku, včetně nerovnoprávnosti národnostní. Ve svém usnesení londýnský kongres před světovou veřejností, především před světovým revolučním dělnickým hnutím, prohlásil, že je „pro úplné právo všech národů na sebeurčení“ (Selbstbestimmungsrecht) a že „sympatizuje s dělníky každé země, která... strádá pod jhem vojenského, národnostního nebo jiného absolutismu...“¹

Myšlenky londýnského kongresu se staly součástí programu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska z roku 1903. V řadě svých úvah, studií a polemických statí je rozvedl V. I. Lenin a přesně vymezil obsah pojmu sebeurčení. V polemice s Rosou Luxemburgovou Lenin podtrhuje, že „sebeurčením národů se rozumí jejich státní oddělení od jinonárodních kolektivů, utvoření samostatného národního státu“.² Politické sebeurčení, státní samostatnost, utvoření vlastního národního státu považuje Lenin za integrální součást programu marxistů z hlediska historickoekonomického a za součást úkolů revoluční proletářské politiky, jejíž zanedbání by vedlo k podřízení dělnického revolučního hnutí buržoazní politice a ideologii.

Z Leninovy analýzy národnostní otázky vyplývá, že politika nadřazování privilegovaných vládnoucích národů jiným národům je politikou nejen utlačování, ale i rozdělování národů. A protože zájem a boj dělnické třídy vyžaduje jednotu dělnického revolučního hnutí (nikoli nacionální omezenost), současně s demokratickým sebeurčením hlásá tato třída heslo „Proletáři všech zemí, spojte se“. Logicky, historickoekonomicky je to jen druhá strana téže mince – vítězná proletářská revoluce, realizující úplné osvobození pracujících, bourá bariéry jakýchkoli privilegií a předsudků a nastoluje opravdové bratrství pracujících mas jednotlivých národů. Mezi programem sebeurčení národů a ideou proletářského internacionalismu není protikladu, vzájemně se nevylučují, nýbrž podmiňují, tvoří jednotu. Jedině revoluční dělnické hnutí, jeho vítězná revoluce – socialismus – vytváří možnost zcela odstranit národnostní útlak a zároveň sjednotit pracující v čele s dělnickou třídou všech národů. Tato možnost se stane skutečností teprve tehdy, až zvítězí „demokracie ve všech oblas-

¹ Srov. *Verhandlungen und Beschlüsse des internationalen sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London*, vom 27. Juli bis 1. August 1896, Berlin 1897, str. 18.

² V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 20, Praha 1957, str. 403.

tech čítaje v to i stanovení hranic států ve shodě se „sympatiemi“ obyvatelstva, čítaje v to i naprostou svobodu oddělení“. Na tomto základě pak, zdůrazňoval V. I. Lenin, dojde nejen k odstranění národnostních třenic, k odstranění národnostní nedůvěry, současně dojde i ke sblížení a splývání národů.³

V praktické politice to znamená vychovávat masy v „sebeurčovací duchu“: revoluční proletariát utlačujících národů, národů privilegovaných, anexionistických bude hájit svobodu oddělení národů utlačovaných a revoluční proletariát utlačovaných národů bude naopak hájit princip revolučního sjednocení. Oba jsou internacionalisté v tom, že nemyslí jenom na svůj národ, že nad něj staví zájmy všech, zájmy obecné svobody, rovnoprávnosti a bratrství národů, zbavených jakéhokoli útlaku a vykořisťování. Je to koneckonců boj proti omezenosti, izolovanosti a uzavřenosti každého národa, boj za revoluční sjednocení. A tento proces je v souladu s obecným ekonomickohistorickým vývojem.⁴

Dnes se leckomu z nás zdají být tyto závěry zcela samozřejmé, ale ještě v nedávné době tomu tak nebylo.

První Československá republika přes veškeré zachovávání buržoazních svobod a práv byla přece jen imperialistickou republikou, republikou, jejíž ráz určovalo rozhodující postavení české centralistické buržoazie; opírajíc se o ideologii čechoslovakismu nebo dvojediného československého národa (pro nějž po pravdě řečeno v roce 1920 při projednávání československé ústavy v parlamentě jednomyslně hlasovali všichni představitelé slovenského národa), buržoazie nebyla schopna řešit a úspěšně vyřešit národnostní otázku ve svém mnohonárodnostním státě. A byly to především důvody mocenskotřídní, které determinovaly její teoretická východiska a politickou praxi.

Avšak ani Komunistická strana Československa v období první republiky nerozpracovala komplexní program řešení národnostní otázky jako integrální součást rozvoje třídního boje. V národnostní otázce projevovala strana značnou pasivitu a absence řešení této otázky ji musela izolovat od jinonárodních a menšinových proletářských mas. Na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině (Podkarpatské Rusi) se národnostní otázka zřetelně zužovala na otázku rolnickou. KSČ dlouho důsledně nevyvozovala teoretické závěry z praktických zkušeností ani z teoretické kritiky Exekutivy Komunistické internacionály. Prosincová stávková akce roku 1920 měla velký pozitivní význam pro československý proletariát, neboť urychlila proces jeho revolučního zrání, pomohla sjednotit český a německý proletariát, objektivně rozbila nacionalistické iluze, nacionalistickou omezenost a vytvořila základ pro založení internacionální KSČ. Strana však přesto dlouho nedovedla teoreticky zhodnotit význam prosincového boje, důsledně vyvodit všechny závěry. Jednou z příčin neřešení národnostní otázky bylo dlouhé přežívání sociáldemokratismu, pasivity a oportunistu v teorii i praxi KSČ.⁵

³ V. I. Lenin, *Výsledky diskuse o sebeurčení, Spisy*, sv. 22, Praha 1957, str. 345 až 386, *passim*.

⁴ Tamtéž. Týž, *O karikatuře marxismu a o „imperialistickém ekonomismu“* ve sborníku *V. I. Lenin proti revizionismu*, Praha 1958, str. 284 n.

⁵ Národnostní otázka se dlouho podceňovala, v člancích Rudého práva se přecházela. V tezích I. řádného sjezdu KSČ v únoru 1923 se hovořilo o „národě česko-

Absence komplexního programu řešení národnostní otázky ruku v ruce s ostatními levičáckými a sektářskými chybami a nesprávnostmi, které pomohlo překonat teprve VII. zasedání EKI, oslabovaly politické úsilí KSC o jednotnou frontu na obranu republiky proti fašistické agresi, zužovaly oblast jejího vlivu a vytvářely nebezpečí její izolace. To platilo nejen o Slovensku, o Slovácích a o podkarpatských Ukrajincích, ale v neméně míře rovněž o ostatních národnostech ČSR, především o Němcích a Maďarech.

Národnostní vyrovnání spojovala nyní KSC s bojem za lidovou frontu v Československu, za lidovou vládu, s bojem na obranu demokracie a ce-listvosti ČSR.⁶

Program KSC pro Slovensko, banskobystřický Plán hospodářského, politického, sociálního a kulturního rozvoje, vypracovaný v únoru až v dubnu 1937 a zveřejněný na celoslovenské konferenci strany v květnu téhož roku, přišel již pozdě. Kromě toho byl úzký, ponechával stranou řešení státoprávního začlenění Slovenska do rámce Československé republiky. Rovněž memorandum strany ze 6. listopadu 1936,⁷ předané ministerskému předsedovi dr. M. Hodžovi, memorandum, které obsahovalo praktické návrhy na národnostní vyrovnání s německou menšinou v Československu, formulovalo požadavky jen v rozsahu, nepřesahujícím rámec platné ústavy. Avšak v obou případech to byla právě KSC, která rozvinula nejen iniciativu, ale vypracovala i návrhy na demokratické národnostní vyrovnání cestou široké lidové fronty českého lidu a lidu ostatních národností. Byla to právě KSC, která stála v přední linii boje za demokratické vyrovnání v ČSR, která bojovala za její vnitřní konsolidaci, která varovala před nebezpečím fašistické agrese,⁸ která mobilizovala pracující

slovenském a menšinách" — viz Protokol I. řádného sjezdu KSC, Praha 1923, str. 14. nepomáhaly mnoho soustavné kritiky EKI. Srov. *Komunističeskij inter-nacional v dokumentach 1919—1932*, Moskva 1933, str. 415, 623—625, *Rezoluce V. sjezdu KI*, Rudé právo, roč. V., 20. září 1924; stať D. Manuilského k československé diskusi po V. kongresu KI, Rudé právo, roč. V., 22. října 1924, str. 2—3; *Výkonný výbor KI II. sjezdu KSC*, Protokol II. řádného sjezdu Komunistické strany Československa, Praha 1925; *Rezoluce II. řádného sjezdu KSC (31. X.—4. XI. 1924) k usnesení V. sjezdu KI*, tamtéž; *Projev D. Manuilského, vedoucího delegace EKI na II. sjezdu KSC*, tamtéž; *Usnesení širší exekutivy KI o československé otázce*, Rudé právo, roč. VI., 15. dubna 1925; D. Manuilskij, *Český příklad — naučení pro celou Kominternu*, Rudé právo, roč. VI., 3. července 1925; k řešení národnostní otázky v KSC vrací se znovu šestý kongres KI, konaný ve dnech 17. VIII.—1. IX. 1928, viz *Komunističeskij internacional v dokumentach 1919—1932*, Moskva 1933, str. 788; o oportunistické, v podstatě sociálně demokratické linii v národnostní otázce dosavadního vedení na V. sjezdu KSC hovořil zástupce KI Ziegler, viz Rudé právo, roč. X., 26. února 1929. Ještě VI. sjezdu KSC v březnu r. 1931 redukoval řešení národnostní otázky na autonomii. Srov. Protokol VI. řádného sjezdu KSC, Praha 1931, str. 299—300.

⁶ Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VIII., Praha 1953, str. 45—46, 48—52 n.

⁷ Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VII., Praha 1953, str. 241—247.

⁸ Rezoluce rozšířeného pléna ústředního výboru KSC z 26. února 1936 a provádění usnesení sedmého kongresu KI byla signálem za jednotu pracujících v boji za chléb, práci a mír a proti nacistické agentuře — Heinleinové SDp, na obranu republiky a proti válce. Usnesení VII. sjezdu KSC za jednotnou frontu dělnické třídy a pracujícího lidu v boji proti fašismu, válce a ofenzivě kapitálu je počátkem nové etapy ve strategii a taktice KSC. — Srov. Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VII., str. 127 až 151. Srov. rovněž J. Šverma, *Demokratická cesta obrany republiky*, Vybrané spisy, Praha 1955, str. 271 n.

na obranu španělské⁹ a nato československé demokracie, která bojovala proti odcizení pracujících českého a slovenského národa a ostatních národností v ČSR; proto především ona měla morálně politickou legitimaci být „páteří obrany republiky“.¹⁰

Přesto nelze přehlížet absenci státoprávního řešení vztahu Čechů a Slováků jako *dvou rozhodujících národů* buržoazně demokratického Československa. A tak jsme svědky toho, že tam, kde opožděně nebo nedostatečně formulujeme své postuláty, tam, kde nemobilizujeme masy pracujících my, demokratické a revoluční síly společnosti, tam získávají rychlou převahu síly věrejska, protivníci demokracie a vlády lidu. Tak tomu bylo i v posledních dvou letech trvání předmnichovské republiky. V německém pohraničí převzala iniciativu fašizující agentura nacistického Německa – Henleinova SdP, která obracela zraky sudetských Němců k říšskému ráji (Heim in's Reich). Na Slovensku sidorovsko-tisovští autonomisté převzali iniciativu a vedli slovenské emancipační hnutí na cestu národní zrady. Marná byla varující slova slovenských komunistů před katastrofálními následky luďácké politiky pro celý slovenský národ. V. Clementis již v roce 1936, když odpovídal na útoky J. Tisa proti SSSR, poukazoval na zkušenosti ze slovenských dějin, z roku 1848, a varoval Slováky před tím, aby své emancipační úsilí spojovali s reakčními fašizujícími směry a silami.¹¹

Marné bylo volání KSČ po změně dosavadního režimu, režimu zrazující panské jednoty, volání po nastolení vlády lidové fronty všech pracujících Československa v čele s jednotnou dělnickou třídou. Marné KSČ vyzývala socialistické vůdce k jednotě. A přitom právě dělnická třída byla povolána k tomu, aby stanula v čele obrany demokracie, v čele národů sjednocených k obraně nezávislosti a celistvosti republiky proti fašistické agresi. Vždyť jedna část buržoazie byla odhodlána republiku prodat, druhá část, demokratická buržoazie, kolísala. Burcujíc pracující všech národů Československa do obranné fronty k uhájení samostatnosti KSČ vytyčila demokratické postuláty – uznat rovná práva všech národů a národností Československa.¹² Vládnoucí oligarchie volila cestu kapitulace před Berlínem, na mezinárodním fóru rozvíjela úsilí o vyřazení ČSR z demokratické fronty a o její včlenění do fašistické fronty; proto vnitropoliticky sabotovala plán demokratického národnostního vyrovnání mezi českým a německým, českým a slovenským lidem. Tragické zkušenosti ze záříjových událostí roku 1938 a z březnových událostí roku 1939 – zrada kapitalistické reakce a kapitulantství všech měšťáckých a socialistických vůdců a stran – prokázaly, že jen dělnická třída v čele pracujícího lidu je předurčena a schopna vést boj národů za jejich všestranné osvobození. Její nejdůležitější nutnost zachránila zrádce a kapitulanty, KSČ neměla dostatek sil, aby

⁹ Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VII., str. 197 n., 201 n. („Věc španělské demokracie je i naší věcí“ – projev k pražskému lidu 12. srpna 1936 na Slovanském ostrově) aj.

¹⁰ Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VIII., str. 147 n., 135 n. aj.

¹¹ Viz G. Husák, *Svědectví o Slovenském národním povstání*, Praha 1970, str. 5–6.

¹² Viz 11. článek usnesení VII. sjezdu KSČ „Sjednocení dělnické třídy a pracujícího lidu v boji proti fašismu, válce a ofenzivě kapitálu“, Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. VII., str. 185–136.

získala nebo izolovala socialistické vůdce, aby sjednotila síly dělnictva a pracujících v pevné, autoritativní orgány obrany republiky.

Nicméně třeba zdůraznit, že to byli právě komunisté, kteří vytyčili a probíjávali demokratické heslo rovnosti všech národů a národností v ČSR. Byli to komunisté, kteří první a dlouho jediní proklamovali svébytnost slovenského národa. A když došlo k Mnichovu a ke 14. a 15. březnu 1939, když české země byly okupovány nacistickou armádou a na Slovensku z Hitlerovy milosti vznikl tzv. Slovenský štát, když představitelé české reakce v čele s Rudolfem Beranem a slovenští klérofašisté v čele s dr. Jozefem Tisem a Vojtechem Tukou dovršovali svou zradu na českém a slovenském národě a stali se přímým nástrojem německého fašismu při národnostním, sociálním a hospodářském útlaku a zbídačování české a slovenské země, tu komunisté, tolikrát v minulosti právě touto zrádnou buržoazií označovaní za vlastizrádce a národní odpadlíky, stali se jedinou organizovanou silou, spjatou s masami dělnictva a pracujících českého a slovenského národa, která se vši houževnatostí sváděla obětivný boj proti národnostnímu a sociálnímu útlaku, boj za každou píď národních práv. Slovenští komunisté vedli boj za právo slovenského národa na sebeurčení, neboť on jediný může právoplatně rozhodnout o svém budoucím poměru k národu českému.

Český a slovenský lid toužil po plné národní svobodě, po novém, šťastnějším životě. Přes všechnu rozdílnost podmínek boje tu i tam byli to právě komunisté, kteří ztělesňovali tužby obou národů po sociální a národní svobodě, po socialismu. Obecné společné rysy historického postavení, úlohy a cílů dělnické třídy a komunistického hnutí v Čechách a na Slovensku nezabývaly ovšem slovenské komunisty nutností respektovat odlišné podmínky své práce.

Hlinkova slovenská ľudová strana vystoupila pod praporem boje za rovnoprávnost a autonomii, za národní emancipaci slovenského národa. Antikomunismus, protičeský šovinismus, antisemitismus, bojovný klerikalismus středověkého typu, vůdcovský totalitní systém měly vypěstovat odpor vůči ČSR, měly zastříti třídní charakter Slovenského štátu, měly ze slovenského národa učinit povolný nástroj v rukou bratislavských vládců, měly Slovensko po boku Německa přeměnit na stráž fašistické Evropy. Jakmile se slovenská buržoazie dostala k moci, ještě dříve než ji upevnila, už svobodu slovenského národa zaprodala. Šovinismus HSLS rozvracel první republiku, antikomunismus a antisemitismus otevíral cestu fašizaci, vedl ke zradě národních tradic,¹³ národní svobody, zavlekl slovenský národ

¹³ Umělá konstrukce dějinného germanofilství měla nahradit tradiční slovanskou orientaci slovenských národních dějin. Koncentrovaně to vyjádřil Alexandr Mach 27. března 1940 slovy: „Nikdy nebyla naše lepší budoucnost tak skvěle zabezpečena jako dnes vedle velkého německého národa, s nímž se zúčastníme budování nového, lepšího světa. Nevěřte, že jsme zradili historii, když jsme se přidali k Němcům, naopak, vrátili jsme se k historii, k cestě německo-slovenského přátelství, která se osvědčila před tisíci lety... Od Arnulfa po Hitlera vede ta cesta, od Pribiny po presidenta Tisa... Zradit tento směr znamená zradit svobodu slovenského národa.“ Srov. G. Husák, *Svědectví o Slovenském národním povstání*, str. 6. — K antisemitismu a k antikomunismu se přihlásila HSLS ve svém manifestu záhy po Mnichově, 4. října 1938. Zdůrazňovala v něm, že Slovensko vytrvá v přátelském vztahu s těmi státy, s těmi národy, které jsou proti židomarxistickému rozkladu. Historický časopis SAV, 1970, č. 3, str. 382.

do bratrovražedné války proti SSSR a jeho spojencům. Zesílení policejního teroru proti socialistickým a demokratickým silám, zavedení norimberských nálezů, deportace židů, jež pobouřila svědomí poctivých křesťanů, zostřující se tlak německého kapitálu, otevřené a přímé zásahy nacistických hospodářských, policejních a vojenských orgánů do života na Slovensku, odvály postupně nimbus slovenské svobody, odhalily její fikci a odrazily se v třibení myslí a v přeskupování sil mezi slovenským obyvatelstvem.¹⁴

Buržoazní svobody bývalého čechoslovakistického režimu vzaly za své, nové svobody Slovenského štátu byly pro většinu národa iluzorní, slovenská mládež umírala na širokých pláních ruské země v bratrovražedném boji v cizích službách a za zcela cizí zájmy po boku těch, které začala bytostně nenávidět. Mezi slovenským obyvatelstvem, které v roce 1939 a ještě v roce 1940 věřilo v realitu národní a státní svobody a bylo ochotno podporovat bratislavský režim, probíhalo poměrně rychlé vystřízlivění, docházelo k diferenciaci, sílil a rozrůstal se tábor demokratických sil, počínalo narůstat odbojové hnutí, sílila opozice, a to jak mezi občany, tak v mocenských prostředcích státu, zvláště v armádě.

Klérofašistický režim, prohlubující svůj násilnický charakter, ztrácel v obyvatelstvu oporu, diskreditoval se jako agentura nacismu, ztrácel morální a politický kredit. Imperialistické řešení slovenské otázky selhalo, zkrachovala jeho klérofašistická varianta. Znovu se v plném rozsahu potvrdilo, že buržoazie, včetně národní buržoazie, není s to vybojovat a trvale zajistit svobodu pro většinu vlastního národa, že opravdová svoboda většiny národa je těsně spjata se svobodou pracujících, s jejich třídním bojem, s bojem proletariátu a s jeho revoluční organizací, v našem případě s Komunistickou stranou Slovenska.

Komunistická strana Slovenska byla důsledným odpůrcem klérofašismu, byla jedinou politickou organizací na Slovensku, která odmítla žilinskou dohodu a hlasovala proti imperialistickému řešení slovenské otázky klérofašistickou autonomistickou cestou pod patronací nacismu, byla jedinou organizací, která nekapitulovala, která nepřistoupila na postupnou platformu samoliquidace. Ludácký režim nejen postavil stranu mimo zákon, ale usiloval tvrdými mocenskými zásahy paralyzovat její činnost. Avšak nebyla to jen represivní opatření mocenských nástrojů slovenského institucionalismu.¹⁵ Vliv strany oslabovaly chyby, plynoucí ze sektářského doktrinářství. Nutně tu působil i nástup nových, mladších a méně zkušených kádrů. Jednou z vážných chyb, s níž jsme se potýkali ještě za Slovenského národního povstání, bylo přijetí hesla „Za Sovetské Slovensko“, nové varianty řešení slovenské otázky jako otázky sociální a národnostní.

Po vzniku Slovenského štátu komunistická strana na Slovensku orientovala boj za vyhnání quislingů a jejich ochránců ze Slovenska, za obnovu ČSR, za *svobodné Slovensko ve svobodném Československu*.¹⁶ Je pochopitelné, že tato hesla v podmínkách konsolidace režimu, relativní hospodářské prosperity, v podmínkách vlastního buržoazního státu a vzedmuté

¹⁴ Viz HČ SAV 1970, č. 3, str. 382 n.

¹⁵ Srov. Anna Hučková-Štvrtecká, *Činnost prvního ilegálního Ústředního výboru KSS*, Bratislava 1959. – T á ž, *Ján Osoha*, Bratislava 1970, str. 59 n. a 87 n.

¹⁶ Tamtéž.

vlny nacionalismu, posílené ještě slovensko-maďarským konfliktem o východoslovenskou oblast, neměla valného úspěchu. Heslo bylo tedy předčasné, nereálné a nevhodné. Většina organizací strany je také odmítla. Působily tu i další mezinárodní faktory. Po zdlouhavých a bezvýsledných jednáních Sovětského svazu se Západem o společné obraně proti nacistické agresi došlo v srpnu 1939 k uzavření německo-sovětské smlouvy, jež měla odvrátit očekávaný fašistický úder od hranic SSSR a získat čas na upevnění jeho obrany. SSSR přerušil styky s ČSR. Bez vlivu nezůstaly ani další skutečnosti. Byl to především postoj Komunistické internacionály, její hodnocení mezinárodní situace, války nacistického Německa proti Polsku, hodnocení současné etapy a blízkých perspektiv mezinárodního dělnického hnutí. Útok Německa proti Polsku hodnotila Kominternu jako imperialistickou válku se všemi důsledky pro dělnické hnutí. S tímto stanoviskem sekretariátu Exekutivy Komunistické internacionály ze 16. září 1939 se ztotožnilo rovněž moskevské vedení KSČ. Negativně se projevil též iluze o možnostech revolučního vývoje v Německu, které šířili němečtí komunisté a které přes pražské ústřední vedení pronikly i na Slovensko. Sovětsko-německý pakt ze srpna 1939 byl KSČ interpretován jako další krok ke světové revoluci.¹⁷

Konečně Benešovo spojování obnovení Československa – ať již jako samostatného státu nebo v rámci nějaké středoevropské federace – se západními imperialistickými státy, které se chystaly vyslat expediční sbor na pomoc Finsku proti SSSR, nemohly se neodrazit v postoji KSČ a KSS. Po konzultaci s moskevským vedením KSČ prostřednictvím pražského ilegálního ústředního vedení,¹⁸ ke které došlo v lednu až březnu 1940, první ilegální ústřední vedení KSS (tvořili jej Jan Osoha, rodák z Podolí na Uherskobrodsku, Július Ďuriš a Lud. Benada) přijalo heslo „*Za úplnou svobodu Slovenska*“. V telegramu moskevského vedení KSČ z března 1940 zdůrazňovala se historická danost slovenského státu, nutnost samostatné politiky pro Slovensko, přičemž státoprávní uspořádání vztahu Čechů a Slováků se chápalo ve smyslu sebeurčení obou národů, jehož konečnou podobu určí průběh válečných událostí a které bude závislé na konečném

¹⁷ Srov. *KSČ proti nacismu*, Praha 1971, část I., dok. č. 15, str. 68. – Pohyb v masách ovšem nebyl jednoduchý. Je třeba říci, že podepsání sovětsko-německého paktu v roce 1939 způsobilo dělnickému a odbojovému hnutí v Evropě (tedy nejen u nás) nemálo komplikací. Komunistické strany se dostávaly poněkud do izolace, v konkrétních podmínkách střední Evropy v národně osvobozenckém hnutí došlo k jistému provizoriu. V nastalé situaci zkušené a zakalené komunistické kádry našly správné hodnocení. Pochopily, že není a nemůže být smíru mezi ohněm a vodou. Právě jim připadla složitá úloha obnovit důvěru k SSSR jako rozhodné síle v osvobozenckému boji porobené Evropy, porobených evropských národů. Díky jejich revolučnímu zakalení a elánu se podařilo odstranit pochybnosti a kritickou nedůvěru k SSSR a k sobě, podařilo se jim zasít v masách přesvědčení, že německo-sovětský pakt má jen dočasnou platnost a přechodný ráz, že je jen taktickým tahem sovětské diplomacie. Srov. *Odboj a revoluce*, Praha 1965, str. 83 n. – O zralosti mezinárodně politických úvah ilegálních stranických kruhů KSČ v této otázce vydalo svědectví i gestapo. Srov. *KSČ proti nacismu*, část I., dok. č. 15, str. 64 n. Srov. též Anna Štvrtecká, *Ján Osoha*, str. 76 n.; zvláštní pozornosti si tu zaslouží dopis spisovatele Elo Šándora a slovenské emigraci na Západě, citovaný na str. 77–78.

výsledku osvobozovacího boje.¹⁹ Současně se připomínala leninská zásada sebeurčení ve smyslu práva na samostatnou státní existenci. Novou státoprávní koncepci zveřejnilo svolání KSS v červencovém čísle Hlasu lidu v hesle „*Za úplně svobodné a samostatné Slovensko*“. Svolání stanoví cestu a cíle osvobozenického boje. Třídní osvobozenický boj měl vyústit ve vládu lidu, která by se ztotožňovala s diktaturou proletariátu. Taktikou k dosažení socialistické revoluce je taktika národní fronty jako hnutí pracujících mas. Jakkoliv stanovený cíl osvobozenického boje odpovídal daným vnitřním a mezinárodním faktorům a podmínkám, nastiněná taktika je projevem sektářského radikalismu, který by se mohl stát překážkou rozvoje národní osvobozenické fronty. V duchu červencového svolání KSS v Hlasu lidu vycházejí „Směrnice pro praktickou práci v strane a terajšom období“, které již jdou dále, orientují stranu na přípravu orgánů moci, národních výborů, které by reprezentovaly širší vrstvy národa. Zápas mezi pojetím lidové a národní fronty stále ještě doznívá.

Letní měsíce a podzim roku 1940 byly obdobím urputných názorových zápasů o taktiku, smysl, poslání a cíle národní fronty v národně osvobozenickém zápase. Diskuse o taktice, o bojových cílech a o situaci v KSS, v masách na Slovensku vyvrcholila v prvních měsících roku 1941, kdy z moskevského vedení KSČ a Exekutivy Komunistické internacionály přišel na Slovensko Karol Bacílek. Na schůzce Júlia Ďuriše s K. Bacílkem a s Janem Osohou 15. března 1941 vystoupil Osoha s devizou „*Za sovietske Slovensko*“, jež byla populární zvláště mezi dělnictvem.²⁰ Toto heslo sice odpovídalo náladám mas, ale za tehdejších poměrů na Slovensku nemohlo se stát programem, sjednocujícím širokou protifašistickou, demokratickou národní frontou. Na těsnost hesla kriticky poukazoval již Július Ďuriš.²¹

Na druhé straně Osohova kritika napadala nesprávné závěry o možnostech iluzorně očekávaného revolučního vystoupení německého proletariátu, které z pražského ústředního vedení KSČ zprostředkoval Július Ďuriš a Klíma v domnění, že jde o hodnocení a pokyny Komunistické internacionály. Přesto však schůzka prvního ilegálního ústředního vedení KSS s Ďurišem, který opožděně přibyl z Prahy, nepřinesla změnu koncepce, přijaté na schůzce 31. ledna 1941: souběžné řešení sociální a národnostní otázky cestou socialistické revoluce a sovětizace Slovenska.²²

O situaci v KSS záhy informovali moskevské vedení KSČ Karol Bacílek s K. Černockým, kteří 10. dubna 1941, po návratu do Moskvy, vypracovali zprávu pro vedoucí orgány Kominterny. Zde se o usnesení z 31. ledna 1941 přímo říká: „Druhá imperialistická válka je válkou za rozdělení světa, tedy

¹⁸ Zdá se, že kontakty mezi Prahou a Bratislavou v otázce programu národně osvobozenického boje na Slovensku trvaly ještě po obdržení telegramu z 13. a 15. března 1940. Nasvědčuje tomu výpověď pisařky ústředního aparátu Bohuslavy Kostkové při výslechu na gestapu. Kostková vypověděla o dopisu, který v květnu 1940 došel ze Slovenska a byl určen pražskému ústřednímu vedení. V něm se KSS dotazovala, zda má vystoupit s veřejnou propagandou svobodné slovenské republiky. Srov. *KSČ proti nacismu*, část I., dok. č. 23, str. 99.

¹⁹ Srov. Anna Štvrtecká, *Ján Osoha*, str. 107–109.

²⁰ Srov. F. Beer, a kol., *Dějinná křížovatka*, Praha 1964, str. 74.

²¹ A. Štvrtecká, *Ján Osoha*, str. 133–134.

²² Cesta socialistické revoluce, lidové demokracie jako diktatury proletariátu se objevila již v počátcích Slovenského státu. — Srov. Alexandr Markuš, *Ceskoslovenská republika*, Historický časopis 1970, č. 3, str. 389 a 398.

válkou imperialistickou z obou stran. Tato válka může být skončena jedině sjednoceným bojem proletariátu pod vedením komunistické strany, za pomoci středních vrstev... cestou proletářské revoluce... Boj za svobodu slovenského národa a zpod jha slovenských kapitalistů a německého imperialismu je bojem za osvobození dělnické třídy, za *sovětské Slovensko*. KSS staví do čela své propagandy *ustavení sovětské moci na Slovensku...*“ (podtrhl F. H.). Program KSS k 1. květnu 1941, v němž se poprvé formuluje požadavek diktatury proletariátu ve formě sovětského Slovenska, připravil Jan Osoha. Leták „Cesta slovenského národa ke svobodě“, který koncipoval Július Ďuriš, nejen opětuje stanovisko z ledna, ale jde ještě dále: Cíle slovenského osvobozeneckého revolučního boje se formulují po vzoru vývoje v baltických republikách, v Besarábii, Moldavsku, Bukovině, na západní Ukrajině a v západním Bělorusku, které „se zapojily jako svobodné a samostatné sovětské republiky do bratrského svazku sovětských národů... A tak je jejich cesta příkladem i pro nás...“²³

Moskevské vedení KSC podrobilo kritice linii KSS a přijalo nové směrnice v rezoluci ze 17. května 1941. V ní se poukazuje na skutečnost, že „strana musí přizpůsobit v českých zemích a na Slovensku svá hesla současné situaci. V obou zemích *vedeme boj za úplné právo na sebeurčení... a svazujeme ho s otázkou svobody* (podtrhl F. H.). Heslo práva na sebeurčení nás svazuje s bojem jiných národů střední Evropy, jež jsou potlačovány německým imperialismem. Ve znamení boje za právo na sebeurčení klademe také otázku vztahu českého a slovenského národa k Sovětskému svazu. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že je nesprávné vytyčovat nyní hesla české nebo slovenské ‚sovětské republiky‘. Dnes, kdy je na pořadu dne jako hlavní úloha boj za národní svobodu a státní samostatnost, znamená např. heslo ‚Sovětské Slovensko‘ zúžení masové základy pro mobilizaci všech vrstev lidu k národnímu boji proti německému imperialismu...“ *Moskevské vedení KSC akcentovalo nacionální svébytnost slovenského národa, včetně principu slovenské státnosti*. Zdůrazňovalo, že „*politika strany na Slovensku musí vycházet z předpokladu politické, národní a státní samostatnosti slovenského národa* (podtrhl F. H.). Dále pokračovalo: „Slovenský lid žije dnes vlastním národním životem... Jeho boj za svobodu je bojem za slovenskou státní svobodu (a ne za znovunastolení hodžovsko-slovenského čechoslovákismu). Slovenský národ řadí se do fronty střeoevropských národů vedle českého národa jako rovný s rovným. Sám si utváří svůj osud tak, jako si slovenská dělnická třída formuje svůj vlastní osud z třídního hlediska.“²⁴

²³ Srov. G. Husák, *Svědectví* ... str. 20. — Viz též A. Štvrtecká, *Cinnost prvního ilegálního ÚV KSS*, str. 72; Ferd. Beer a kol., *Dějinná křížovatka*, str. 81 n.

²⁴ Viz G. Husák, cit. dílo, str. 22. — Moskevské vedení KSC zaujímalo ve slovenské otázce principiální leninské stanovisko. Tak např. Jan Šverma koncem roku 1939 jednoznačně píše: „... A jsou to komunisté (čeští — F. H.), kteří ve spolku s německou dělnickou třídou a s rakouským lidem vedou celý národ do boje za sebeurčovací právo českého národa — za plnou svobodu rozhodovat o dalších svých osudech... slovenští komunisté vedou statečně slovenský lid do boje o to, aby sám mohl rozhodovat volně o svých osudech. Vedou boj za demokratická práva lidu, která byla pošlapána; vedou boj za plnou svobodu a skutečnou nezávislost Slovenska; vedou boj za sebeurčovací právo slovenského národa, který má jediné právo rozhodovat o svém dalším budoucím poměru k českému národu...“ Srov. Jan Šverma, *Vybrané spisy*, Praha 1955, str. 286–287.

Vzhledem k tomu, že nešlo o malicherné osobní názorové pře, nýbrž o zásadní otázky národně osvobozenického boje, o hledání nejúčinnější základny protifašistického boje, a to nejen v omezeném rámci národním či národně provinciálním, ale v rámci probíhající světové konflagrace, v rámci světové protifašistické fronty, k níž se ještě SSSR aktivně nepřipojil, je třeba program samostatné slovenské sovětské republiky hodnotit citlivě. Je třeba mít na paměti, že program nevycházel z platformy pouze národně osvobozenického boje, nýbrž že spojoval — což je v podmínkách soudobého Slovenska pochopitelné — národně osvobozenický boj s bojem proti světovému imperialismu. V tomto ohledu se do jisté míry vrátil ke koncepcím před sedmým kongresem Komunistické internacionály.

Moskevské vedení KSC mělo eminentní zájem na rychlém překonání chyb v hodnocení situace, ve stanovení platformy, taktiky a hesel boje na Slovensku. Svůj důsledně internacionalistický postoj k národnostnímu problému, k problému sebeurčovacího slovenského zápasu dovádí k samostatnému pojetí slovenského komunistického hnutí až po důsledky organizační. Pokud jde o samostatnost komunistické strany na Slovensku, pokud jde o plné uznání subjektu slovenského revolučního hnutí, čteme v moskevské rezoluci slova: „Vycházejíce z této skutečnosti, musíme vytýčit politické závěry také i pokud jde o samu stranu. Když strana po Mnichovu pohotově vystoupila formálně jako slovenská strana, zůstávající nadále součástí KSC s ústředním politickým vedením v Praze, musí být nyní udělán konečně krok dále. Komunistická strana představuje dnes na Slovensku mocný faktor. Zesílila, zvýšila se její politická zralost. Stalo se tak díky pomoci pražského ústředního vedení KSC. Dnes se věci vyvinuly tak daleko, že další politické vedení slovenské strany z Prahy je neúčelné. Proto je žádoucí, aby KS Slovenska byla vybudována v samostatnou Slovenskou komunistickou stranu. Současně je účelné v zájmu nezbytné vzájemné pomoci KSC a KSS určitým způsobem přímo uchovat kontakt a spolupráci.“²⁵

Majíc eminentní zájem na rychlém překonání chyb moskevské vedení KSC vyslalo na Slovensko Viliama Širokého a Vincenta Škrabalu nejen s rezolucí ze 17. května 1941, která navazuje na stanovisko z března 1940, ale rovněž s instrukcemi, jež vzešly zřejmě z diskusí s Jiřím Dimitrovem v Exekutivě Komunistické internacionály.

Květen—červen 1941 je ve znamení příprav strany na překonání úzkých sektářských požadavků osvobozenického boje na Slovensku a na nástup k očekávanému rozhodujícímu boji ve světovém měřítku. Útok hitlerovského Německa a jeho fašistických vasalů včetně Slovenska proti SSSR nezastihl KSS nepřipravenou. První ilegální ústřední vedení KSS charakterizuje tehdejší etapu jako „dozrávání politické a revoluční krize kapitalismu“, orientuje stranu na rozvoj „národně revolučního osvobozovacího hnutí“, před slovenským pracujícím lidem rozvíjí program socialismu a komunismu, přibližuje vzor SSSR a baltských států jako blízkou revoluční skutečnost. Provolání Komunistické strany Slovenska uveřejněné v červnovém čísle Hlasu ľudu (1941) připravovalo stranu a slovenské pracující na nadcházející dozrávání revoluční krize. Upozorňovalo na blížící se střetnutí na východě a zdůrazňovalo, že v nastalé situaci „slovenský národ při-

²⁵ Viz *Dějinná křižovatka*, str. 86.

stupuje k revolučnímu účtování s vlastní buržoazií a za vítězství socialismu.“²⁶

Přes veškerou snahu stále přežívají hesla zúženě chápaného třídního zápasu, ačkoliv na pořadu dne byla otázka rozvinutí boje národně osvobozovacího. Avšak taková koncepce se musela dostat do rozporu s novou situací, jež se vytvořila po útoku fašistických mocností na SSSR a zvláště naléhavě po uznání Československa Sovětským svazem (a nato jednotlivými Spojenci), po uzavření československo-sovětské smlouvy z července 1941. KSS jednoznačně schválila československo-sovětskou smlouvu a uvítala ji. Svůj postoj zdůvodňovala tím, že národnostní otázka se nedá oddělovat od třídní, proletářské revoluce, jejíž je součástí.²⁷ Porážka fašismu byla předpokladem konečného osvobození porobených národů Evropy. Řešení státně institucionálního zabezpečení národní svobody a jeho forma se odsouvala až na dobu po dosažení vítězství v boji proti fašismu. To byl podstatný obrat v taktice i strategii Komunistické strany Slovenska.

Tím se na pořad dne dostala naléhavá otázka organizace protifašistického boje, otázka jeho hesel, taktiky a forem. Přitom první ilegální ústřední vedení KSS utrpělo těžké ztráty a v letních měsících 1941 se utvořilo nové, druhé ilegální centrum, které vytvořili Ján Osoha, Oto Krajňák a Vinco Skrabala. Rozvoj masového protifašistického osvobozovacího hnutí, rozvoj vyšších forem boje zdůrazňoval nejen Stalinův projev z července 1941, ale i všeslovanský kongres v Moskvě. Povzbudivě působil také jugoslávský příklad. Tyto skutečnosti musely mít a měly svůj odraz i ve slovenském hnutí odporu, zvláště pak v činnosti KSS. Od listopadu 1941 začalo se s vytvářením partyzánských bojových jánošíkovských družin, když již v záříjovém čísle Hlasu ľudu vyšel zanícený moskevský projev Marka Čulena, účastníka všeslovanského kongresu. V prosinci 1941 vydalo druhé

²⁶ Srov. tamtéž, str. 88. Soudobý proces dozrávání revoluční krize charakterizuje provolání KSS slovy: „... Kapitalizmus dokonáva. Keby sa starý svet predsa opovážil k zúfalému kroku napadnúť Sovietsky zväz, pracujúci Slovenska a náš národ povstanú k revolučnému zúčtovaniu s utlačovateľmi a za víťazstvo socializmu. Do pohotovosti pod vedením Komunistickej strany Slovenska po boku Sovietskeho zväzu a jeho veľkej Červenej armády! Za mier, chlieb, pôdu a slobodu, za vládu robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie, za slobodnú sovietsku a socialistickú republiku Slovenska!“ – Srov. A. Štvrtecká, *Ján Osoha*, str. 151.

²⁷ Národné osvobozenecká línie domácího boje se začíná krok za krokem prosazovat, i když se tak nestalo rázem ani po památném Stalinově červencovém projevu. KSS nepřistupovala mechanicky ani ke způsobu začlenění svobodného Slovenska do rámce nové ČSR, ani nezačala mechanicky propagovat československou státní myšlenku. Ve svém provolání přímo říká: „... národnostní otázku postaví tak, aby sme tým samým umožňovali víťazstvo proletárskej revolúcie, a tak zabezpečili si aj svoje vlastné národné a sociálne oslobodenie. Podpisanim priateľských paktov s vládami Juhoslávie, Poľska, ako aj so zahraničnou vládou ČSR, Sovietsky zväz značne posilnil svoje pozície, lebo už na základe týchto paktov zapojila sa do boja po boku Červenej armády proti hitlerovskému barbarizmu takmer 40miliónová masa utláčaných národov strednej Európy, ktoré spolu s národmi Sovietskeho zväzu isto zvíťazia. A to je dnes hlavné a rozhodujúce“. Československo-sovětský pakt se chápal jako základna „společného boje Čechů a Slováků“ v národně osvobozovací boj. Uspořádání jejich vzájemných vztahů, státoprávní postavení svobodných národů se mělo řešit až po vítězství. „Slovenský národ po svojom oslobodení spod fašistického jarma, sám svojou väčšinou slobodne sa rozhodne ako má lepšie žiť, či už v samostatnom štáte alebo v autonómnom alebo federatívnom zväzku s bratrským národom českým...“ – Viz A. Štvrtecká, *Ján Osoha*, str. 155. Srov. též *Dějinná křižovatka*, str. 92 n.

ilegální ústřední vedení KSS výzvu, v níž byly rozhodně formulovány teze o charakteru současné válečné konflagrace a stanoveny úkoly a cíle osvobozovacího slovenského hnutí. „Problémy války a naše úkoly“ odhalují podstatu režimu fašistického Německa, způsob vedení války a její pravděpodobný průběh, charakterizují protinárodní a protilidový slovenský klérofašismus, jeho tragické důsledky pro slovenský národ a před každým Slovákem a Slovenkou, jimž leží skutečná svoboda národa na srdcích, staví úkol rozhodného boje „proti největšímu moru světa, německému fašismu a jeho zdejší tiso vsko-tukovsko-machovským zaprodancům... nerozhodností a lhostejností bychom škodili svému národu i sobě.“²⁸

Vytvoření protihitlerovské koalice, obtížnost a zároveň naléhavost rozvoje národně osvobozovacího hnutí doma, složitost hlavních problémů doby nemohly nezanéchat odezvu v teorii i praxi KSS. Úkoly rozvoje všénárodního protifašistického boje vynucovaly si organizaci národní fronty. A zde již heslo sovětzace Slovenska nemělo žádoucí elektrizující náboj. Orientaci ilegální stranické činnosti na vytváření široké národní fronty naléhavě požadovaly výzvy moskevského vedení KSC. Nejprve druhé ilegální ústřední vedení KSS přešlo na pozici národní fronty jako nutné cesty vedoucí k porážce hitlerovského fašismu a s ním spojeného slovenského klérofašismu, v čemž spatřovalo předpoklad uskutečnění proletářské revoluce. V národní frontě si však strana měla zachovat politickou a organizační samostatnost. Proto musela budovat vlastní bojové skupiny. Z toho vyplývalo i specifické pojetí národních výborů. V duchu celkové linie národní výbory složené z třídních protivníků nemohly po porážce fašismu plnit funkci sovětů, nemohly plnit funkci nástroje proletářské revoluce. Zároveň přijala strana směrnici, že po svržení fašistické moci se musí souběžně vytvářet sověty. Poněkud dále v tvoření národní fronty pokročil Ohlas k slovenskému národu ze 14. března 1942. Dával směrnice k tvoření národních výborů jako politických orgánů osvobozovacího boje, které se po vítězství měly stát přímo orgány politické moci národa.

Krok za krokem se překonávaly úzké koncepce předcházejícího období, které nemohly mít mobilizační sílu. Prosazovala se též nová koncepce boje, koncepce „svobodného Slovenska“. Dál však přežívá hodnocení války jako imperialistické. Na tomto stanovisku v podstatě setrvává rovněž provolání ústředního vedení KSS v Ohlase k 1. máji 1942. Až letní polemika Viliama Širokého (z vězení pomocí motáků) s Janem Osohou prohloubila dialektické chápání aktuálních úkolů komunistického hnutí v tehdejší etapě světového a slovenského vývoje.

Po Stalingradu dochází k obratu, k výraznějšímu pohybu mas. Množí se dezerte jedinců i celých útvarů. Mezi vojskem a mezi slovenským obyvatelstvem vzrůstá vědomí slovenské sounáležitosti, vědomí slovanské příbuznosti a bratrství. Persekuje komunistů a odvážení židů do koncentračních táborů vyvolává odpor a pobouření i katolického obyvatelstva. K diferenačnímu procesu došlo též ve stranickém, státním a mocenském aparátu Slovenského štátu. Nazrávalo protifašistické hnutí a přerůstalo v hnutí národně osvobozené. Na pořadu dne již s neúprosnou naléhavostí vyvstávaly otázky: sjednocení všech protifašistických sil a organizací, vytyčení společného cíle boje, zvolení nejvhodnějších forem národně osvo-

²⁸ Dějinná křížovatka, str. 98.

bozeneckého hnutí a koordinace zápasu na Slovensku se zápasem na fóru mezinárodním, v první řadě s bojujícím SSSR. Iniciátorkou procesu sjednocení protifašistických sil na Slovensku se logikou vývoje – přes všechny chyby a nesprávnosti v minulosti – stala KSS.

Splnění těchto obtížných a rozhodujících úkolů si předsevzalo páte ilegální vedení, které se ustavilo ve složení Karol Šmidke, Gustáv Husák a Laco Novomeský. Při plnění nejnáléhavějších úkolů vycházelo ze směrnic a usnesení Exekutivy Komunistické internacionály *Ueber die politische Linie und die nächsten Aufgaben der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*, které na Slovensko přivezl Karol Šmidke z Moskvy.²⁹ Byly to cíle a plány dalekosáhlé: 1. Bylo především třeba obnovit rozbitou síť stranických organizací v okresech, ve městech a v místech, aby centrálně organizovaná KSS mohla být páteří a centrem jednotného protifašistického boje; 2. bylo třeba sjednotit všechny demokratické, opoziční a odbojové skupiny na platformě společného boje, „dohodnout společný orgán vedení celonárodního boje s působností na celém území Slovenska; 3. v obcích a okresech budovat národní výbory jako jednotné orgány všech antifašistů pro vedení boje; 4. budovat partyzánské jednotky a 5. získat vliv na armádu a její jednotlivé složky, převést ji do protifašistického tábora a počítat s ní jako s ozbrojenou silou povstání.³⁰

Bylo třeba zahájit trpělivá a únavná jednání s představiteli občanského odboje, odboje buržoazního, překonávat nedůvěru, hledat způsoby a možnosti dohody. Bylo třeba překonávat i těžkosti uvnitř strany. Heslo „Sovětského Slovenska“ silně zakořenilo v masách ilegálních pracovníků. Staří revoluční pracovníci spojovali s blízcí se Rudou armádou především příležitost a možnost uskutečnit cíle dělnického hnutí, provést socialistickou revoluci a začlenit Slovensko do rámce SSSR. Při přípravě celonárodního osvobozeneckého boje – ozbrojeného povstání – stalo se toto heslo faktorem izolujícím stranu od nekomunistické odbojové opozice. Bylo třeba tyto sektářské chyby, sektářskou doktrinářskou krátkozrakost překonávat, přesvědčit, že nyní je na pořadu dne národně osvobozenecký boj s cílem svrhnout fašismus a hitlerovský nacismus, že vývoj nelze přeskakovat. Bylo třeba překonávat nedůvěru revolučních kádřů k představitelům sociální demokracie, buržoazního a maloburžoazního odboje, k důstojníkům armády, která bojovala proti SSSR, ale i nedůvěru k Benešovi a k jeho londýnské buržoazní vládě. Tyto úkoly musela strana splnit, měla-li vystoupit z izolace, měla-li se stát nervem všennárodního slovenského revolučního osvobozenecského boje, především jednoznačně řešit slovenskou otázku a postavení Slovenska v novém Československu. Národní jednotu v protifašistickém zápase bylo třeba konstituovat za každou cenu při současném zachování vlastní samostatnosti politické, organizační a ideologické.³¹

Tu je třeba zdůraznit, že sektářství se v KSS dařilo překonávat poměrně rychle, i když se nedá zatajovat, že leckteré chyby tu a tam přežívaly – jak jsem již uvedl – ještě za Slovenského národního povstání. KSS vytyčila tyto cíle národně osvobozenecského hnutí jako platformu jednání s buržo-

²⁹ Viz *Slovenské národné povstanie*. Dokumenty, Bratislava 1965, č. 1, str. 37 n.

³⁰ Tamtéž, str. 37–43. Srov. k tomu G. Husák, *Svědectví...*, str. 33.

³¹ G. Husák, *Svědectví...*, str. 35 n.

azním a sociálně demokratickým odbojem: vydobýt státní a národní svobodu, obnovit demokratická práva lidu, provést nápravu sociálních a nacionálních křivd minulosti.

Partneři KSS přijali program obnovení ČSR, přijali i teze KSS o svébytnosti slovenského národa a nutnosti jeho institucionálního vyjádření v podobě Slovenské národní rady jako vrcholného orgánu státní moci na Slovensku; byly odmítnuty Benešovy centristicko-čechoslovakistické představy a plány na obnovu ČSR v předmnichovské podobě. Tu přijali partneři komunistickou tezí, podle níž SNR bude jediným reprezentantem politické vůle slovenského národa doma a československou vládu v Londýně uzná jako reprezentanta na fóru mezinárodním a na poli vojenském. Ustanovení tzv. vánoční dohody o SNR řeší institucionálně politickou rovnoprávnost Čechů a Slováků. O úkolech a cílech SNR se v bodě druhém praví: „V prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú i administratívne výkonnú moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vôle ľudu až do tej doby, kým slobodne zvolení zástupcovia ľudu nebudú mocť všetku moc prevziať“. Dále se dohodlo: „1. Želáme si, aby národ slovenský a národ český, ako najpribuznejšie slovenské národy, utvárali ďalšie svoje osudy v novej ČSR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov, a na podklade princípu rovný s rovným. 2. Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite s SSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť. 3. Budúca ČSR má viesť svoju zahraničnú politiku v duchu týchto zásad, a preto sa má na poli zahraničnopolitickom a vojenskopolitickom opierať o SSSR. 5. Myšlienku demokracie je treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie a aby život každého občana bol ľudsky dôstojný. 7. O definitívnej úprave otázok rozhodnú — a to nemovite o ustavoprávnej strane pomeru slovenského národa k národu českému — zo slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa.“³²

Jednotný československý stát rovnoprávných svobodných národů odpovídal i náladám v masách. Svědčí o tom nejlépe manifest jednotek I. slovenské pěší divize, které v říjnu 1943 přešly na Krymu k Sovětské armádě; je datován v Usmani 29. prosince 1943.³³

Nemůžeme se tu zabývat spleťtíou problematikou zápasu o realizaci Vánoční dohody na Slovensku. Bylo velmi důležité, ba pro přípravu povstání rozhodující, že myšlenka jednotného československého národa propadla politicky a ideově ještě před povstáním, a to ve prospěch *jednotného československého státu dvou rovnoprávných svobodných národů, Čechů a Slováků*.

Stále ne dost docenovanou skutečností zůstává postoj moskevského vedení KSČ ke slovenské otázce, k základní klíčové otázce národního povstání, počátků naší národní a demokratické revoluce. Upozorním jen na nejdůležitější dokumenty právě z období, kdy se slovenský fašistický stát zdál nejkonsolidovanějším.

³² M. Klimeš a kol., *Cesta ke květnu*, Praha 1965, I/1, dok. č. 5, str. 72–74. Viz též *Slovenské národné povstanie*, Dokumenty, dok. č. 32, str. 125–126.

³³ *Slovenské národné povstanie...*, dok. č. 33, str. 127–130; srov. též *Cesta ke květnu*, I/1, str. 77.

V březnu roku 1940 praví Klement Gottwald v instrukcích domácímu odboji: „... strana musí vzít v úvahu nové momenty ve vývoji situace... Zdůrazňujeme výslovně, že pro naši stranu heslo plného práva na sebeurčení pro Čechy a Slováky platí. *Právo na sebeurčení znamená právo na samostatnou státní existenci*“³⁴ (podtrhl F. H.). Moskevské vedení KSČ v návrhu rezoluce o úkolech KSČ ze 17. května 1941 praví o Slovensku toto: „Politika strany na Slovensku musí vycházet z předpokladu politické, národní a státní samostatnosti slovenského národa. Slovenský lid žije dnes vlastním národním životem. U vědomí svého národního bytí pocituje slovenský lid stejně hluboce útlak německým imperialismem jako národ český. Jeho boj za svobodu je bojem za slovenskou státní svobodu...“³⁵

Moskevská (stejně jako londýnská) reprezentace KSČ proboujávala sebeurčení slovenského národa u londýnské vlády, v první řadě u dr. Edvarda Beneše. Když se 30. června 1943 londýnská vláda obrátila se svým poselstvím do vlasti (vysílala je česká redakce anglického rozhlasu 11. července) a vytyčovala v něm perspektivy poválečného uspořádání státu, s nepoučitelnou setrvačností a tvrdošijností setrvala na nereálném centristickém českoslovakistickém programu.³⁶ Poselství se setkalo s principiální kritikou nejen mezi zahraniční komunistickou reprezentací, ale i na Slovensku. Za červencového jednání s Benešem prosazovali komunističtí představitelé v Londýně důsledné uznání svébytnosti slovenského národa.³⁷ Stanovisko moskevského vedení KSČ tlumočil článek Václava Kopeckého *Češi a Slováci*, publikovaný 15. září 1943 v Československých listech.³⁸ Edvard Beneš a londýnská vláda byli informováni o skutečném pohybu na Slovensku od svých agentur.³⁹ Slovenská otázka byla jednou ze základních otázek v jednáních Klementa Gottwalda a členů moskevského vedení KSČ s Benešem v prosinci 1943.⁴⁰ O jednání s Benešem informuje Gottwald londýnskou komunistickou reprezentací a znovu zdůrazňuje: „Jako další politický prostředek národního boje jsme dále navrhli (tj. Benešovi – F. H.), aby vláda vydala oficiální prohlášení ke Slováckům, v něm budou Slováci uznáni za národ nacionálně svébytný a vysloven závazek, že budoucí postavení Slováků v osvobozené republice bude řešeno podle vůle slovenského národa a podle zásady rovný s rovným. Proklamace nechť je spojena s výzvou k rozhodnému a všemi prostředky vedenému boji slovenského národa proti účasti Slovenska ve válce na straně Německa, proti Němcům a proti zrádné bratislavské vládě a za její svržení jakožto jediné cesty k slovenské svobodě. Zdůraznili jsme, že toto principiální přiznání nacionální svébytnosti slovenského národa nikterak nepředurčuje konkrétní úpravu (tj. státoprávní – F. H.) postavení Slovenska v rámci Československé republiky, což má být řešeno až doma. S tímto našim návrhem projevil president plný

³⁴ Srov. Dějinná křižovatka, st. 58–59.

³⁵ Tamtéž, str. 86.

³⁶ Viz *Slovenské národné povstanie...*, dok. č. 13, str. 79–81.

³⁷ Viz *Cesta ke květnu*, I/1, str. 36. Pozornosti si zaslouží také článek J. Švermy 28. říjen 1942, uveřejněný v Ludovém deníku již 28. října 1942; srov. J. Šverma, *Vybrané spisy*, str. 328–330.

³⁸ Viz *Slovenské národné povstanie...*, č. 24, str. 106–110. Srov. též *Za svobodu českého a slovenského národa*, Praha 1953, str. 259–267.

³⁹ Ibidem, č. 29, str. 122, č. 30, str. 123–124 aj.

nesouhlas. Trvá na svém názoru o jednotném „československém národu“...⁴¹

Tím ovšem zápas KSC za uznání svrchovaných práv slovenského národa neskončil. Úpornost, s jakou londýnská benešovská reprezentace lpěla na českoslovákismu, přiměla KSC, aby přes složitost mezinárodní situace (které se tolik dovolával Beneš, když obhajoval koncepci ústavy z roku 1920 v oblasti vnitřní a mezinárodní) v otázce Čechů a Slováků vystoupila znovu. Stalo se tak opět v článku Václava Kopeckého o *Znovu o Češích a Slovácích*, uveřejněném v 2. čísle Československých listů z 1. února 1944.⁴² KSC ústy Václava Kopeckého vyslovila politování nad zarputilostí postoje členů londýnské vlády, odhalila neudržitelnost a škodlivost těchto postojů a nevzdávala se naděje, že Státní rada a vláda najdou v nacionální otázce pozitivní východisko. V únoru 1944 vypracovali představitelé KSC v Anglii návrh programu Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, připravovaného pro společná jednání komunistů, sociálních demokratů a československých socialistů. Charakterizovali v něm Československo jako „slovanský stát Čechů, Slováků a Podkarpatských Ukrajinců“ a v tomto duchu do něho včlenili i požadavek, aby vláda závazně prohlásila, že „Slováci jsou národem nacionálně svébytným“ a že „budoucí postavení Slováků v osvobozené republice bude řešeno podle vůle slovenského národa a podle zásady rovného s rovným, a takto Slováci jsou spojení státní jednotou s Čechy, budou ve své zemi vlastními strůjci svého osudu...“⁴³ Avšak až 19. února 1945 Státní rada konečně schválila návrh komunisty Václava Noska a přijala rezoluci tohoto znění: „Státní radě je jasné, že Slovenské národní povstání na sklonku druhé světové války je *východiskem nového života slovenského národa* (podtrhl F. H.) v jednotné Československé republice. Toto povstání rozptýlilo všechny pochyby, zda Slováci jsou hodni toho, aby se jako *svéprávný národ* zúčastnili spolu s českým národem *jako rovný s rovným* budování nové Československé republiky na nových základech. Státní rada — uvádí se dále v rezoluci — je přesvědčena, že *dojde k vzájemné dohodě mezi českým a slovenským národem* o všech problémech a že nová Československá republika se stane stejně šťastným domovem Slováků jako Čechů. Pokud jde o uspořádání politicko-stranických, kulturních i národních problémů na Slovensku..., považuje Státní rada jejich vyřešení v první řadě za věc, o které si *slovenský národ rozhodne sám podle svého*“⁴⁴ (vesměs podtrženo editory).

Daleko více prozíravosti a principiálnosti projevily ilegální komunistické orgány v Čechách, jak o tom svědčí článek, uveřejněný v dubnu

⁴⁰ Viz *Cesta ke květnu* I/1, č. 1, str. 38, č. 2, str. 53–54, č. 2, str. 56–57; č. 3, str. 61–62 aj.

⁴¹ Viz *Cesta ke květnu*, dok. č. 3, str. 61–62. KSC důsledně stojí na principech, které hájila za jednání ve Státní radě v Londýně v červenci, znovu za polemiky se slovenskými reprezentanty českoslovákismu J. Slávikem a kol. (koncem září a října 1943).

⁴² Viz *Za nové Československo*, Moskva 1944, str. 62–69; *Cesta ke květnu* I/1, č. 7, str. 76–82.

⁴³ Viz *Cesta ke květnu* I/1, č. 8, str. 84.

⁴⁴ Srov. Uhlířovu zprávu o dojmech a zkušenostech československé vládní delegace z její cesty do SSR a na Slovensko, kterou vykonali ve dnech 22. srpna 1944 až 4. prosince 1944. — *Slovenské národní povstanie*, Dokumenty č. 563, str. 877–912. — Pokud jde o náš citát, viz *Cesta ke květnu* I/1, str. 77–78, pozn. 4.

8/ Petr Dillinger,
Pradlena, barevná litografie, 1930.

1944 v ilegálním komunistickém *Předvoji* pod titulem *K slovenské otázce*. Čteme v něm tato významná slova: „Český pracující lid má životní zájem na bratrské spolupráci s pracujícím lidem slovenským; právě proto bude důrazněji než slovenský lid hájit jeho právo na úplné sebeurčení, na naprostou svobodu až do odtržení, neboť jedině ve svobodném federativním státě, vytvořeném dobrovolným sdružením svobodných národů, se nám podaří poměr Čechů a Slováků skutečně vyřešit.“⁴⁵ Skutečně jedinečné stanovisko! Takového jsou schopny jen síly, nasazující svůj život za principy nejvyšší. Je to zároveň významný projev stranické moudrosti!

V roce 1944 došlo ke kontaktům SNR a londýnské vlády. Projednávaly spolu znovu otázku státně institucionálního postavení Slovenska, otázku uznání všech práv svobodného národa. Ale shody nebylo dosaženo.

Neméně úporný zápas bylo třeba svést o podstatu, charakter a poslání instituce národních výborů jako nositele demokratické moci pracujících. Komu šlo vážně o národně osvobozenecý boj a jeho úspěšný rozvoj, kdo neztratil ze zřetele utrpení a oběti vlastních národů, přinesené na domácí i zahraniční frontě, toho nemohly uspokojit abstraktní formulace o postavení Slováků, obecné deklaráce a vzkazy do vlasti, ten musel dovést boj až do konce, k vytvoření národních orgánů moci. Probíráme-li výzvy londýnské vlády do vlasti z roku 1944,⁴⁶ vyvstává před námi frapantní skutečnost, že se sice měly tvořit národní výbory místní, okresní a zemské, ale o orgánech slovenské národní svébytnosti se nehovořilo. Takže v této oblasti byly patrné dvě linie: komunistická, dovádějící národní sebeurčení do důsledků státně institucionálních, a buržoazní londýnská, sverpě lpící na zemské správě z první republiky. Otázku politických orgánů státní a národní moci teoreticky načrtla Vánoční dohoda a v praxi jednoznačně realizovalo Slovenské národní povstání.

Zatím od jarních měsíců dochází k prudkému růstu osvobozenecý vlny protifašistického boje na Slovensku.

Slovenské národní povstání nečekalo na dekret z Londýna, prostě otázku vztahů Čechů a Slováků prakticky řešilo, vyřešilo i problém, jaký orgán má vyjadřovat svrchovanost slovenské státnosti. Hned v prvních dnech – 1. září 1944 – byla přijata deklaráce o cílech národního povstání. V první části deklaráce se vyhláší sjednocení všech protifašistických sil a vytvoření Slovenské národní rady jako vrcholného institucionálního orgánu domácího slovenského odboje. Dále se uvádí: „Preto Slovenská Národná Rada ako jedine oprávnená hovoríť v mene slovenského národa preberá dnešným dňom na celom Slovensku zákonodarnú a výkonnú moc, ako i obranu Slovenska a túto moc bude vykonávať do tých čias, kým si slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí legitímnych zástupcov...“ Deklarace pak pokračuje: „Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti...“

⁴⁵ Viz *Cesta ke květnu* I/1, dok. č. 18, str. 120–121.

⁴⁶ Viz *Cesta ke květnu* I/1, č. 10, str. 94 n., č. 12, str. 99 n., č. 16, str. 111–113; č. 22, str. 133 aj. Konečně upozorňují na usnesení vlády z 23. října 1944, viz *Cesta ke květnu* I/1, č. 90, str. 288–290.

V těchto dejinných chvílích... voláme celý národ do zbrane a do boja proti našim odvekým nepriateľom a ich tunajším prisluhovačom, aby všetci Slováci mohli si v slobodnej Československej republike zariadiť život podľa svojej vôle...⁴⁷ Deklarace pak končí provoláním slávy Československé republiky.

Tak byla na půdě Slovenska poprvé proklamována existence svobodné Československé republiky jako státu rovnoprávných národů a existence Slovenské národní rady jako svrchovaného orgánu na povstaleckém území. Slovenské národní povstání vztyčilo prapor demokratického hnutí, prapor národní svobody a revolučního internacionalismu. Na to je třeba znovu a znovu poukazovat. Slovenské národní povstání bylo rozhodujícím faktorem, který vnesl své rezolutní slovo do diskuse o postavení Slovenska v novém Československu, o řešení vztahů mezi Čechy a Slováky podle principu rovný s rovným. Obnovilo Československou republiku na povstaleckém území jako územně správní a politický subjekt. Ať se londýnská buržoazní vláda sebevíc snažila o návrat k předmnichovské tezi o československé jednotě, cesta zpět byla již zarubaná. Otevřely se možnosti k leninskému řešení národnostní problematiky. Heroický zápas strany byl úspěšně završen jak v oblasti teorie, tak co do principů praktické politiky.

Boj Komunistické strany Československa a Komunistické strany Slovenska za plnou rovnoprávnost Čechů a Slováků a za její státoprávní vyjádření byl korunován úspěšným jednáním o program Národní fronty Čechů a Slováků, která probíhala ve dnech 22.–29. března 1945 v Moskvě. Program, na jehož formulacích a principech se rozhodujícím způsobem podílela KSČ a KSS, byl slavnostně vyhlášen 5. dubna 1945 v Košicích a na historickém zasedání Slovenské národní rady. Jménem vlády Národní fronty přednesl Klement Gottwald slavnostní prohlášení o úpravě vztahů mezi Čechy a Slováky, o postavení obou národů v obnovené republice. Bylo to prohlášení, které vešlo do dějin našich národů jako Magna Charta slovenského národa.⁴⁸ Češi a Slováci se uznávali za rovnoprávné národy. Této tezi by odpovídalo státně federativní uspořádání, které se nevyklučovalo v budoucnu.

⁴⁷ Viz *Slovenské národné povstanie...*, č. 212, str. 390–391.

⁴⁸ Srov. Kl. Gottwald, *Spisy*, sv. XI, Praha 1955, str. 363–366.